

ПРО СПЕЦИФІКУ ОНІМІЙНОГО ПОЧЕРКУ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 28.

УДК 811,161.2'373.423

Чижмар О. Про специфіку онімійного почерку Івана Чендея; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 11; мова – українська.

Анотація: Стаття присвячена літературно-художній антропонімії І.Чендея. Авторка зосереджує свою увагу на функціонально-стилістичних особливостях літературно-художньої антропонімії, приділяючи значну увагу онімам І.Чендея, які покликані вказувати на реальних прототипів його персонажів.

Ключові слова: літературно-художні антропоніми, дейктичний антропонім, функціонально-стилістичні особливості, конотація.

Літературно-художня творчість Івана Чендея справедливо вважається багатьма сучасними літературознавцями дуже вагомим набутком української літератури на Закарпатті, адже сам І.Чендей – Лауреат Державної премії ім. Т.Шевченка у галузі літератури. Тому цілком зрозумілим є живий інтерес з боку філологів – літературознавців та мовознавців – до творчої спадщини письменника.

У своїх творах прозаїк сповідував правду, відчував, що треба відтворити найперше, аби зазирнути осмислено і в день новий. Чуття великої неспокійної любові до рідного краю, жадання добра й щастя людям наскрізно проймає всю творчість Івана Чендея. Проза митця утверджувалася. Формувався власний авторський стиль. Ономастична вишуканість творів, зокрема, повість „Іван”, засвідчує, що автор зумів показати типову долю українця.

Мовний аспект літературної творчості І. Чендея ґрунтовно проаналізувала проф. В.І.Статєєва у розлогій статті „Іван Чендей як мовна особистість: чинники становлення” [6, с. 239] на Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 85-річчю від дня народження Івана Чендея. Літературно-художній антропонімії І.Чендея також присвячено кілька окремих публікацій Л.М.Щоки та А.І.Вегеш, автори яких піддали детальному аналізу регіонально та загальнонаціонально значущі ЛХА [10], проаналізували ономастикон оповідань І.Чендея [11] або ж зосередили свою увагу на літературно-художній антропонімії І.Чендея пострадянської доби [2]. Однак, попри безперечну актуальність цих досліджень не робилося спроб охарактеризувати увесь літературно-художній антропонімікон І.Чендея у контексті закарпатскоукраїнської літературно-художньої антропонімії другої пол. ХХ ст.

Вірність І.Чендея традиціям реалізму української класичної літератури позначилися значною мірою на склад літературно-художньої антропонімії. Дослідники його літературно-художньої антропонімії слушно відзначають, що „ЛХА творів І.Чендея адекватно відтворюють, моделюють конкретний закарпатський антропонімічний узус. Персонажі І.Чендея іменуються типовими для даного регіону антропонімами: *Онуфрій Вакар* („Жорно”), *Василь Магура* („Нахмурений вечір”), *Дмитро Довгий*, *Анна Куніця* („Пайочка”), *Параска Стець*, *Микула Скрип* („Пілюлі з-закордону”), *Микулка Недич*, *Григір Чепига* („Березневий сніг”)” та ін. [2].

Л. Щока також цілком слушно звернула ува-

гу, що в літературно-художній антропонімії І. Чендея чільне місце посідають регіонально значущі ЛХА. І.Чендей сповна використовує увесь арсенал стилістично значущих антропонімічних засобів, притаманних традиційному антропонімікону українців району Карпат, завдяки чому досягає реалістичної об’ємності зображення закарпатскоукраїнського етнокультурного середовища [10].

До найбільших літературних досягнень І. Чендея зараховують повість „Іван”, написану в 1965 р., яка принесла письменникові загальноукраїнське визнання [3, с. 11].

Серед мовних засобів повісті „Іван” важливе місце автор відводить літературно-художній антропонімії. Тут, як і в інших своїх творах, Іван Чендей буде літературно-художній антропонімікон на засадах мовного реалізму, тому його кістяком є оніми, запозичені письменником з реальної антропонімії зображуваного регіону – закарпатської верховини. Такі найменування персонажів, як офіційні *Іван Сопун*, *Федір Коциба*, *Гриць Даниляк*, *Федір Дудра*, *Григір Смик*, *Юрко Бучина*, *Андрій Граб* або традиційні народнорозмовні *Савулиха*, *Піковица*, *Піковишина донька Параска*, *Іван Івана Задільського*, *старий Федоран* та ін. виконують номінативну функцію та вказують на конкретний регіон України, де відбувається дія повісті.

Однак серед номінативних, на перший погляд ЛХА, І.Чендея, є і такі, що набувають характеристичності. Так, наприклад, в ЛХА *Сук* оживає доонімне значення, коли автор дає енциклопедичну характеристику денотату: „Сук в селі нічого доброго по собі не залишив”. Пор.: *сук*, „частина зрубаної, всохлої і т. ін. гілки, що залишилася на дереві; відламок усохлої гілки” [5].

Дуже важливе значення у повісті „Іван” письменник відводить ЛХА *Іван*, адже саме це ім’я стало основою назви самої повісті. Якщо до І.Чендея в українській літературно-художній антропонімії ЛХА *Іван* використовували як засіб типізації (наприклад, *Іван Дідух* у новелі В.Стефаніка „Камінний хрест”), то у повісті „Іван” ЛХА *Іван* виступає ефективним мовним засобом типізації та індивідуалізації. Типізує, узагальнює значення ЛХА *Іван* у повісті Івана Чендея „Іван” ґрунтується на статусі найпопулярнішого імені серед українців [1]. Проте навіть таке типове ім’я у тексті повісті І.Чендея набуває виразних індивідуальних рис. Адже у цьому творі виступають аж три персонажі з іменем *Іван*, пись-

менник навіть називає один із розділів повісті „Три Івани”. Цими трьома Іванами є сільський активіст Іван Каламар, священник Іван Стах та його син – Іван Стахів, що загинув молодим.

Дієвим мовним засобом індивідуалізації, уневиразнення онімного значення типовості виступає авторське навантаження ЛХА Іван соціальною значущістю завдяки введенню у контекст ще одного варіанта найменування героя – Іван Іванович. Пор.:

„ – я вам ніякий не Іван!

– А хто?

– Я – Іван Іванович! Розумієте? /.../

– Що ви, чоловіче божий! Не гнівіть милостивого... Не творіть хулу!.. А коли хочете, я можу вам казати „Іване Івановичу”! Та ви для мене будете тільки Іваном” [9, с. 9].

Однак богомільні жінки сільського активіста Івана, або Івана Івановича, що п'яним ламав хрести на кладовищі, за нелюдський вчинок називають *Люципером*. „ – Ба що то був, люба свашечко, за чоловік такий?”. У використанні нетипових для українського верховинського села найменувань Іван Іванович, Люципер, якими письменник називає головного героя повісті „Іван”, і криється секрет діалектики типізуючого та індивідуалізуючого значення ЛХА Іван у однойменній повісті І. Чендея.

До новаторських творчих знахідок І. Чендея у галузі літературно-художньої антропонімії є всі підстави зарахувати майстерне використання письменником прийомів онімізації та трансонімізації. Так, у повісті „Іван” у руках персонажів-п'яків немовби оживає півлітра горілки „Московської”, а вжитий автором місцевий варіант назви горілки *московко* персоніфікується, набуває ознак ЛХА. Наприклад: „ – Ага! Драстуй, моя люба „московко”! – Каламар погладив пляшку” та „Кишеня Каламаря відвисала під пляшкою й побулькувала, як жива”.

Витвір селекції сільського священника – сорт яблунь, який їх творцю замінив загиблого сина, І. Чендей устами свого персонажа називає „Христове яблуко”, „Скоростигле забережанське”, а самі яблуні персоніфікує та їх власні назви наділяє властивостями антропоніма.

Особливе місце в онімії творчості І. Чендея посідає літературно-художня антропонімія повісті „Житіє Антона Кукурічки”. Це сатирична повість про одного викладача університету, письменника, що готується відзначити своє п'ятдесятиріччя. Оскільки прототипами повісті виступають реальні особи, представники інтелігенції міста Ужгорода другої половини 80-х рр. ХХ ст., то основу літературно-художнього антропонімікону повісті І. Чендея „Житіє Антона Кукурічки” складають дійктичні ЛХА.

Так, головним героєм повісті є доцент-філолог Ужгородського університету, дитячий поет Антон Федорович Кукурічка. Дейктичний ЛХА Антон Федорович Кукурічка покликаний не охарактеризувати персонажа-денотата, а вказати на його реального прототипа – Жупанина Степана Ілліча,

який так само, як і герой І. Чендея є філологом за освітою, відзначений медаллю ім. А. Макаренка, а також у 1986 р. відзначав своє п'ятдесятиріччя [4, с. 131–132]. Окрім суто біографічних збігів між життєписом С. І. Жупанина та енциклопедичною характеристикою Антона Кукурічки, І. Чендей також додає до енциклопедичної характеристики свого персонажа низку інших фактів з біографії його реального прототипа. С. І. Жупанин так само, як і його прототип Антон Кукурічка, напередодні ювілею надрукував свій бібліографічний покажчик творів [7]. С. І. Жупанин – автор поетичної збірки для дітей „Бджілка” [4, с. 132], а Антон Кукурічка – „Джмелика”.

ЛХА *Вальдемар Ілліч Лапузко* у повісті І. Чендея „Житіє Антона Кукурічки” вказує на прототипа найменованого персонажа – Володимира Івановича Ладижця, закарпатського письменника. Щоб забезпечити дейктичну функцію ЛХА *Вальдемар Ілліч Лапузко*, І. Чендей утворив цей онім, германізувавши реальний варіант імені прототипа, а також використавши ініціали імені по батькові та ініціали його прізвища.

Дейктичний ЛХА *Валентин Валентинович Гай*, яким у повісті „Житіє Антона Кукурічки” І. Чендей називає завідувача кафедри головного героя, письменник утворив від реального найменування завідувача кафедри педагогіки Ужгородського державного університету професора Василя Васильовича Гомоня: [4, с. 98–99] якщо ім'я та ім'я по батькові І. Чендей дібрав з однаковими ініціалами, то прізвище для свого персонажа він утворив за допомогою синкопи – *Г-омонн-ай – Гай*.

ЛХА Вікентій Юлійович Дудла, яким у повісті іменується секретар місцевої (Закарпатської) письменницької організації, покликаний вказати на його прототипа – Вовчка Василя Юрійовича, який з 1983 р. очолював Закарпатську обласну організацію Спілки письменників України [4, с. 70].

До числа дейктичних онімів повісті „Житіє Антона Кукурічки” є всі підстави зарахувати також ЛХА *Василь Васильович Жолоб*, *Микола Іванович Підменчульський*, *Мирон Ілліч Замарук*, *Роман Перевесло*, адже І. Чендей під час інтерв'ю, яке ми провели 25 січня 2003 року, підтвердив наші здогади, що всі вони вказують на реальних прототипів, а використання їх у тексті повісті зумовлено „художньою її природою, творчим началом, для якого є неприпустимим копіювання, мавпування дійсності”. Тому ЛХА *Василь Васильович Жолоб* вказує на голову Закарпатського облвню В. В. Балажа, ЛХА *Микола Іванович Підменчульський* – на письменника Скунца Петра Миколайовича, *Мирон Ілліч Замарук* – на літературознавця та перекладознавця Зимомрю Миколу Івановича, *Роман Перевесло* – на львівського поета Романа Кудлика.

У повісті „Житіє Антона Кукурічки” до дейктичних ЛХА наближаються своєрідні еліптичні найменування, які І. Чендей створив на базі реальних імен та імен по батькові реальних осіб: *Олександр Іванович* (Маркуш О. І.), *Лука Васильович* (Л. В. Дем'ян), *Юлій Васильович* з Кум'ят

(Ю.В.Боршош-Кум'ятський), *Федір Михайлович* з Осою (Ф.М.Потушняк), *Олесь Терентійович* (Гончар О.Т.), *Михайло Панасович* (Стельмах М.П.) та ін.

Хоча дійсничні ЛХА складають основу літературно-художнього антропонімікону повісті І.Чендея „Житіє Антона Кукурічки”, проте, щоб дати психологічно вмотивований портрет головного героя, письменник використовує й літературно-художні антропоніми інших типів, які допомагають подати власну художню інтерпретацію зображуваних подій та персонажів. Так, щоб увиразнити амбітність та марнославство головного героя, у внутрішньому монологі Антон Кукурічка втішається, що його прізвище вписано в історію Закарпаття разом з іменами *Олександра Духновича*, *Івана Раковського*, *Євгена Фенцика*, *Анатолія Крالیцького*, *Михайла Лучкая*, *Івана Сільва*. Штучність та незамаскована іронічність прізвища *Кукурічка* разом із аморальністю характеру самого денотата вказують на нереальність мрій Антона Кукурічки.

Виразним антропонімічним штрихом, що також розкриває міщанську природу характеру Антона Кукурічки, виступає ультрамодне ім'я його дочки – *Лаура*, яку батько пестливо називає *Лаурка*.

Ознакою антропонімічного почерку І.Чендея є психологічно вмотивований, ретельний добір іменного варіанта, який пасував би до конкретної зображуваної мовленнєвої ситуації, соціальних або сімейних відносин між мовцем та найменованим персонажем. Так, у повісті „Іван” чоловік звертається до дружини *Марійко*, *Марічка*, до сусіди – бабо *Марисю*, а „баби кажуть: „Вищий, *Маріко*, поможе!”. У повісті „Житіє Антона Кукурічки” І.Чендей за допомогою ЛХА, якими мати називає свого сина, показує не лише подорослішання денотата, але і зміну його соціального статусу. Пор.: „До *Антонка*, ні, вже не до *Антонка*, а до ювіляра *Антонна Федоровича Кукурічки*...”

Переконливу психологічну мотивацію мають також власні найменування головного героя в оповіданні „Пайочка”. Зображуючи перебіг торгів або, як каже І.Чендей, токму, за шматок землі у гірському селі Забереж, залежно від поведінки покупця продавці називають його то *Дмитром батьковичем*, то *товаришем Довгим*, то *вуйком Дмитром*, то *Дмитриком*. Аналогічну варіативність найменувань героїні-самогонниці знаходимо і в оповіданні „Преображення Маріка”, яку називають то *Ніна Плумітра*, то *люба Ніна*, то *Ніна Захарівна*, то *Захарівна*. Пор.ще: „Тепер саме бракувало вирішального тут голосу бабиного старшого сина *Дмитра* (в родині його всі називали просто традиційним – *Митро*). Та голосу цього і не було в хаті. *Дмитро Дмитрович* працює звідсіль далеко, аж у самому Ужгороді, раз на рік, рідко двічі в році, навідується в село машиною” („Пілюлі з-за кордону”).

Як видатний мовотворець свого часу І.Чендей намагався, окрім іншого, формувати чи впливати на антропонімічні уподобання своїх сучасників. Ви-

словлюючи своє негативне або іронічне ставлення до окремих модних чужомовних імен та постійно вживаючи традиційні українські іменні варіанти, І.Чендей долучався до формування сучасного українського іменника. Так, у романі „Птахи полишають гнізда...” І.Чендей описує антропонімічні уподобання своїх земляків, які, зважаючи на антропонімікон його літературних творів, так суголосні з його власними: „в горах більше полюблиють святих *Іванів*, *Василів*, *Микол*, *Петрів*, *Марій* та *Василин*, аніж різних там *Протасіїв*, *Феофілактів*, *Вівіл*”. Прикметно, що „нелюби в горах” імена І.Чендея надає саме негативним, одіозним персонажам, у чому також треба вбачати відданість письменника принципам реалізму. Пор.ще:

„ – А кажи лишень мені, як невістку звати?”

– Акулина.

– Як, як?

– Кажу вам: *А-ку-ли-на!*

– А як маю казати їй?

– Кажіть, як я кажу!

– *Акула?*

– Так їй не кажіть!

– Чому їй так не казати?.. Таких імен дивних понавидумували та надавали, що чоловік ніколи їх не чув”... [9, с. 302]

„ – А яке ім'я ви дали дорогому внучкові?”

– *Іполит!*

– *Пилит?*

– *Іполитко!* – пестливо, з неприхованою внутрішньою радістю вимовив для ясності і розуміння сам батько.

– Та як то?.. – хоч-не-хоч дивувалася бабуся, бо таке імено чула вперше.

– Так, як його діда! – не барилася Акулина. /.../ [9, с. 306]. Та все одно внучка свого Митриха звала тільки *Пилитком*. Бо до того ймення, що їй назвали син і невістка, не могла ніяк виломити язика. Знову ж таки по невістчиному кореню хотіли дати ім'я *Ардаліон*. Так звали діда Акулини. Коли баба Митриха про це довідалася, вже навіть раділа, що внука не поіменували *Ардаліоном*” („Пілюлі з-за кордону”) [9, с. 307].

Як бачимо, літературно-художня антропонімія виступає важливим мовним засобом у творчому арсеналі І.Чендея. Як вибір власних назв персонажів І.Чендея, так і їх характеристичні можливості позначені великим талантом письменника.

Літературно-художня антропонімія І.Чендея – видатне явище в історії закарпатоукраїнської літературно-художньої антропонімії, бо видатний майстер слова не лише засвоїв та майстерно продовжував багаті традиції у використанні ЛХА своїх попередників, але й збагатив загальноукраїнський літературно-художній антропонімікон ХХ ст. багатьма новаторськими прийомами. Він творив заради того, щоб добро і справедливість, любов до ближнього і віра в щасливий день утверджувалися серед людей, яких він любив і поважав.

Література

1. Белей Л.О. Як „промовляють” імена літературних персонажів: про мовні засоби української літературно-художньої антропонімії / Л.Белей // Мовознавство. – № 1. – 2002. – С.24.
2. Вегеш А. Літературно-художні антропоніми в творах Івана Чендея / А. Вегеш / Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції „Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті”. – Вип. 11. – Ужгород, 2007. – С. 204-208.
3. Жулинський М. Іван Чендей: художнє формування національного образу світу / М. Жулинський // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції „Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті”. – Вип.11. – Ужгород, 2007. – С. 11–13.
4. Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття [за ред. В. Беда]. – Ужгород : Гражда, 2007. – С. 70; 98–99; 131–132.
5. Словник української мови: В 11 томах. / за ред. І. Білодіда. – Т. ІХ. – С. 830.
6. Статєєва В. І. Іван Чендей як мовна особистість: чинники становлення / В. Статєєва // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції „Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. Вип. 11. – Ужгород: Говерла, 2007. – С. 239–253.
7. Степан Жупанин: Бібліографічний покажчик / Укладач І. В. Хланта. – Ужгород, 1985. – 59 с.
8. Чендей Іван. Вибрані твори: В 2-х т. [Оповідання. Птахи полишають гнізда...: Роман] / Передм. М.Жулинського. – К.: Дніпро, 1982. – Т. 1. – 623 с.
9. Чендей Іван. Калина під снігом [повісті, оповідання]. – К.: Рад. письменник, 1988. – 399 с.
10. Щока Лариса. Діалектика національного та регіонального в онімній семантиці літературно-художніх антропонімів І.Чендея / Л.Щока // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Вип. 7. – Ужгород, 2003. – С. 40–43.
11. Щока Л. Структура онімійного простору оповідань Івана Чендея / Л. Щока // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Філологія. – Вип. 12. –Ужгород, 2005. – С. 79–81.

Ольга Чижмар

О СПЕЦИФИКЕ ОНИМИЧЕСКОГО ПОЧЕРКА ИВАНА ЧЕНДЕЯ

Аннотация. Статья посвящена литературно-художественной антропонимии И. Чендея. Автор сосредотачивает свое внимание на функционально-стилистических особенностях литературно-художественной антропонимии, уделяя значительное внимание онимам И.Чендея, которые призваны указывать на реальных прототипов его персонажей.

Ключевые слова: литературно-художественные антропонимы, дейктический антропоним, функционально-стилистические особенности, коннотация.

Olha Chyzhmar

TO THE ISSUE OF SPECIFICITY OF ONIMIA HANDWRITING OF IVAN CHENDEY

Summary. The article is devoted to I.Chendey's literary-artistic anthroponymy. The author of the article concentrates her attention on the functional-stylistic peculiarities of literary-artistic anthroponymy, paying very special attention to I. Chendey's onims, which are indicated the real prototypes of his characters.

Key words: literary-artistic anthroponyms, deictic anthroponym, functional-stylistic peculiarities, connotation.

Чижмар Ольга – провідний спеціаліст кафедри української літератури УжНУ, ст. викладач, здобувач кафедри української мови